DOUĂ EXEMPLARE DIN „TÂLCUL EVANGHELIILOR" A LUI CORESI RECENT DESCOPERITE ÎN COMUNA MĂCEU (JUDEȚUL HUNEDOARA)

TITUS FURDUI

În ultimele două decenii, istoriografia românească veche a înregistrat evenimente marcante în domeniul tiparului și cărții românești vechi din secolul al XVI-lea. Unul din aceste evenimente a fost descoperirea în satul Măceu din Țara Hațegului a două exemplare din scrierea lui Coresi cunoscută sub denumirea *Tîlcul evangheliilor* [1].

Dacă senzaționalul a lipsit din această împrejurare în schimb și-au făcut simțitor prezența surprizele spectaculare declanșate de vestea că pe teritoriul județului Hunedoara se găseau două exemplare din această lucrare a lui Coresi, atunci cînd nimeni nu mai putea spera să fie martorul unei asemenea întîmplări. Aceasta, pentru că în urma măsurilor impuse de către autoritățile calvine și luterane, urmînd exemplul medieval al inchizitorilor romano-catolici, tipăritura a fost prohibită încă din primii ani de apariție. Raportată la celelalte cărți imprimate de Coresi, este explicabil de ce această tipăritură a avut un destin cu totul aparte încă de pe cînd textul ei se afla în manuscris și a cărei „biografie" redacțională, continuă controversată — după cum se poate constata — și în zilele noastre.

În intenția de a-i menține și întări statutul stării de iobăgie a românilor, calvinii și luteranii au recurs la variate mijloace de a-i aservi și prin metodele convingerii, deoarece prin forță, rezultatele fuseseră minime.

E necesar să arătăm că nobilimea transilvăneană era într-o concurentă acerbă cu biserica romano-catolică, care acționa pe toate căile să-i atragă pe români de partea ei. Se reedita aidoma, în condiții istorice, aproape similare, situație la care s-a referit Karl Marx, privitoare la faptul că Martin Luther a înlocuit „sclavia din obligație" cu „sclavia din convingere". În acest scop a fost tipărit la Sibiu în 1544 *Catechismul* luteran, căruia românii rămași nedeznaționalizați dar care, formau de fapt majoritatea populației din Transilvania — drept replică — au tipărit și ei la Brașov, în același an 1544, un *Catechism* de rit răsăritean.

Cînd, în 1564, în Conciliul de la Turda, calvinii s-au rupt definitiv de

1. Titus Furdui, **Date noi privitoare la Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc ale lui Coresi**, in : „Biblioteca și cercetarea", III, Cluj-Napoca, 1979, p. 25—54.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

luterani, au întreprins o acțiune dură de a-i subjuga premeditat pe români interdicțiilor nobiliare. Procedeele de „convertire" ale acestora le erau deja cunoscute românilor, care știau că Thomas Müntzer, datorită intervenției lui Martin Luther, a ajuns împreună cu ortacii săi sub securea călăului, iar savantul Miguel Servet din porunca lui Ioan Calvin a fost ars pe rug. Încă din veacul al XVI-lea, calvinii din Transilvania sub pretextul că luptă împotriva așa zisei „fidolatrii", au instaurat măsuri drastice pentru distrugerea obiectelor de artă populară — icoanele de lemn și frescele, — opera zugravilor români — din bisericile și mănăstirile românești. În numeroase localități sătești, acestea au fost despuiate de podoabele lor deoarece prin ele erau exprimate aspirațiile populare în spiritul dreptului de obște. Aceasta, mai ales acolo unde tematica biblică era înlocuită cu scene laice, reprezentînd evenimente din istoria locală sau a comunităților românești, în lupta lor pentru o viață mai bună mai dreaptă. Astfel, o mare parte a capodoperelor în care erau materializate aspirațiile poporului român și care, în același timp demonstrau potențialul creator și înclinația spre frumos ale acestuia, au fost victima „furioșilor Domnului". Aceste adevărate documente istorice în care erau narate întîmplări petrecute aievea, au fost, fie acoperite cu o nouă tencuială, fie scoase cu tencuială cu tot, ceea ce a stîrnit revolta legitimă a maselor populare, înăbușită în sînge de către nobilime. Dintre așezămintele de acest gen din Țara Hațegului, cărora li s-au aplicat asemenea maltratări amintim bisericile din Strei, Orlea, Rîu de Mori, Densuș și altele.

Un alt mijloc de „convertire", mai subtil și mai rafinat, la care au recurs autoritățile ecleziastice calvine, avînd pretenția de a li se recunoaște și merite, a fost apanajul tipăririi de cărți religioase în limba română. Prin acest — socotit, privilegiu" — imitîndu-i pe luterani, calvinii ar fi venit, chipurile în întîmpinarea unor pretinse aderări ale românilor. Într-adevăr, românii își exprimaseră încă în veacul anterior dorința de a avea și ei cărți în limba lor maternă, scrise „pre înțelesul" lor. Cunoscînd setea de cultură a poporului român, Coresi venea în întîmpinarea acestui deziderat, referindu-se direct la jelania acestuia, scriind și tipărind cărți în românește pentru ca românii „să înțeleagă" și „să învețe" ceea ce *citesc*. Încă în timpul său, termenul slavon de *jelanie* își păstra vechiul sens, anume acela de „plîngere cu glas tare", ca reflex al „unei dureri adînci", ceea ce înseamnă că doleanța lor avea antecedente istorice. O dovadă, este și faptul că românii aveau o tradiție proprie a imprimării de texte, confirmată de descoperirile arheologice, care atestă că strămoșii lor, geto-dacii știau să taie în lut și lemn[2] litere „tipar" în

2. **Meșteșugul tăierii de litere în relief**, românii l-au moștenit de la strămoșii lor geto-daci. Ni se păstrează două fragmente provenite de la două vase de pămînt ars, o inscripție obținută prin apăsare (presă) manuală, în care se poate citi textul DECEBALUS PER SCORILO. Important pentru noi este, că cele două fragmente, demonstrează că meșterii care au tăiat literele erau specializați în acest meșteșug și că lucrau în vreun atelier de pe lîngă atelierele de olărit geto-dacice. Faptul că se păstrează atît **negativul** cît și **pozitivul** este o dovadă a stadiului tehnologic în care se afla arta tăierii de litere. Este de presupus că meșterii „tăietori" de litere în relief realizau mai întîi **pozitivul**, după modelul căruia tălau apoi **negativul**, pe care îl aplicau pe lutul ce urma a fi introdus în cuptoare. Este ceea ce s-a făcut în primii ani ai tălerii de litere în relief, pe scîndură, înainte de a se confecționa litere mobile, așa cum făcuse și Coresi un timp.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

relief, asemănătoare celor din zilele noastre. Pentru ei, arta tipografică în noile ei ipostaze nu era ceva ieșit din comun, dimpotrivă ceva familiar, numai că nu li se dădea dreptul de a o folosi. Pricepuți meșteșugari, românii deja captaseră într-o măsură forțele naturii în folosul de obște, forța apei și eoliană. Confecționaseră roțile cu spițe, roțile plugului cu brăzdar, roțile cu ciutură pentru morile cu ciutură și aducție a apei, războiul de țesut pe orizontală și verticală, carul cu patru roți, precum și teascul de stors strugurii, care a fost folosit în Occident ca model pentru teascul tipografic. Românii au inventat cei dintîi vagonetul cu patru roți pentru transportul pe șine de lemn a minereului scos din minele de aur de la Brad și Roșia Montană. Prin urmare, *jelania* lor avea în inscripțiile antice geto-dacice și presa de stors vinul, un suport nu numai moral ci și unul material.

Pe de altă parte, inscripția geto-dacică avea un caracter laic, iar doleanțele lor erau legate de asemenea, prin tradiție, de tipărirea cărților laice, care să le îmbogățească și mai mult cunoștințele agrozootehnice, agroalimentare, apicole, combaterea dăunătorilor plantelor cerealiere, textile și ale leguminoaselor, precum și perfecționarea meșteșugurilor în vederea creșterii bunurilor de larg consum, de prelucrarea la un alt nivel ale metalelor feroase și neferoase etc. Era vorba deci nu de cărți de dogmatică, de teologie și de teleologie, ci de cărți laice. Meșteșugarii și intelectualii, ba chiar și țăranii români, ar fi putut pricepe cu mult mai bine scrierile lui Hesiod, Epicur, Lucrețiu, Democrit și Aristotel, decît clerul romano-catolic și protestant, dacă ar fi fost cazul de competivitate filozofică, ceea ce nu li s-a acordat românilor. Românii nu aveau *predilecții* spre speculații teozofice, mai ales că știau destul de multe despre subterfugiile abstracționiste ale calvinilor. Ei n-au solicitat *catechisme* și cărți scolastice de care n-aveau trebuință precum pretindeau protestanții sau romano-catolicii. O dovadă, e drept tîrzie, dar de același sens, este riposta lui Petru Maior dată în scris episcopului Ioan Bob, care tradusese pentru români o carte religioasă catolică : „Decît să fi tradus această carte Ioan Bob, mai bine ar fi făcut în acest timp niște roți de car". Antiteza este clară și orice comentariu de prisos. Nu de scrieri care să-i abată de la rațiunea și judecata sănătoasă aveau nevoie românii.

Strălucit meșter tipograf, descălul Coresi, neavînd altă ieșire, a acceptat imprimarea în limba română a unor texte din cărțile antice canonizate la Niceea, impuse de patronii săi oficiali. Neputînd suporta starea de iobăgie a conaționalilor săi, a dat o interpretare pe măsura imperativelor majore a emancipării lor, punîndu-le la îndemînă argumente viabile, necesare luptei pentru dreptate socială și libertate națională, toate „pre înțelesul fraților săi români", pentru ca „mișeleamea" „să învețe" *ce anume* și *cum* „să înțeleagă" *tîlcul* învățăturilor cuprinse în tipăriturile sale.

După cum reiese prin consens, patronul său Nicolae Forș alias Forro Miclăuș — calvinizat cine știe prin ce împrejurare — s-a solidarizat cu „Tîlcurile" lui Coresi, dar colaborarea tacită a fost divulgată autorităților. Așa se explică de ce, în anul 1564, cînd *Tîlcul evangheliilor* trebuia să

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

intre la tipar, Forro Micklos a fost condamnat la moarte pentru *trădare* și decapitat în piața Brașovului, în prezența mulțimilor adunate acolo cu forța. În această întîmplare cutremurătore este de presupus că rezidă începutul destinului dramatic al acestei tipărituri.

Convins că aduce un spor important de cunoaștere a istoriei spiritualității românești, considerînd lecturalizarea cărții sale ca act de cultură, cu toate acestea, Coresi a renunțat la menționarea datării și a locului de imprimare a cărții sale, astfel că *Tîlcul evangheliilor* este cea dintîi carte a sa care face parte din categoria acelor tipărituri care nu poartă datarea și localizarea apariției începînd din acest an nefast 1564. Scrierea care urma să fie imprimată la Brașov, păstrează însă textul inițial al epilogului, scris desigur înaintea supliciului patronului său. Poate și datorită acestui amănunt redacțional, la scurt timp de la apariție, exemplarele acestei tipărituri au fost supuse unui regim descriminatoriu, unele chiar de către românii neavizați, care o considerau o carte calvină pusă în slujba nobilimii experimentată în samavolnicii. Alții însă, fii de nobili transilvăneni, care frecventau cursurile facultăților de la universitățile din Occident, cînd și-au dat seama că între Coresi și condamnarea lui Forro Miclăuș exista o legătură, au abandonat-o. În atelierul de legătorie al tipografiei Universității din Wittenberg, foile acestei tipărituri au fost folosite ca umplutură în coperțile sutelor de cărți tipărite acolo [3]. Asemenea coperți au fost depistate la Cluj-Napoca și Sighișoara, în fondurile colegiilor piarist și german [4].

Confiscată și distrusă sistematic, din această tipăritură pînă acum nu se cunoșteau decît două exemplare, singurele care erau citate în literatura de specialitate. Unul a aparținut lui Timotei Cipariu, iar altul lui Ion Micu Moldovan [5]. Descoperirea celor două exemplare în Țara Hațegului a scos la iveală și alte prețioase informații, în pofida faptului că ele nu păstrau *adaosul* redacțional de la sfîrșitul coligatului, anume *Molitvenicul românesc*. După cum se știe, acesta era de fapt un împrumut protestant, conținînd dogme mai rafinate, deci mai oprimatoare, motiv pentru care a și fost înlăturat. Părțile din filele păstrate în aceste două exemplare, dar care lipsesc din exemplarele de la Secția de manuscrise și carte rară a Bibliotecii Academiei R.S. România, Filiala Cluj-Napoca, completează unele texte necunoscute.

Regăsirea celor două exemplare din Măceu a *Tîlcului Evangheliilor*, oferă numeroase posibilități de a se cunoaște mai elevat destinul acestei scrieri a lui Coresi. Tipărituri a fost obiectul cercetărilor filozofice a lui Timotei Cipariu, care au dus la concluzia că această lucrare nu este o carte oarecare, ci cel dintîi monument al limbii literare române, ceea ce

---

3. Mareș Alexandru, Furdui Titus, **Un fragment inedit din Molitvenicul tipărit de Coresi**, în „Studii și cercetări lingvistice", București, 1/1973, p. 57—58 ; Binder Pavel, **Un fragment necunoscut al Molitvenicului coresian**, în „Limba Română", București, 4/1973, p. 301—304.
4. Onu Liviu, **Precizări în legătură cu cîteva fragmente găsite recent din Molitvenicul lui Coresi**, în „Limba Română", (București, 5/1973, p. 454—465.
5. Furdui Titus, **op. cit.**, p. 29.
În subsidiar fie spus, Ion Micu Moldovan a scris cu cerneală pe partea interioară a primei coperți de lemn — înlăturată la restaurarea exemplarului — mențiunea „Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul rom(ânesc). KORESE (1566)". (Vezi planșa). Cele două table de lemn se păstrează în raft lîngă exemplarul restaurat. Această **datare** n-a fost reținută de nici un istoriograf.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

trebuie reținut în primul rînd în intervenția noastră. Arhitectul acestui gigantic monument de limbă literară românească, este marele cărturar român Coresi, mult hulit și de romano-catolici, care-l considerau doar un pătimaș negustor de cărți. Prin efortul său creator, Coresi a tezaurizat în această operă neprețuite comori ale graiului românesc, învățîndu-i pe români să vorbească cît mai corect românește despre problemele acute ale vieții lor cotidiene, pentru a-și putea lua apărarea în fața celor care-i socoteau incapabili să înțeleagă sau să-și însușească în limba lor pretinsele „idei înalte". Din acest unghi privită, descoperirea de la Măceu dă noi dimensiuni cercetărilor lingvistice și filologice relevînd zăcăminte inedite care pot întregi informațiile referitoare la evoluția limbii române, vorbită și scrisă în veacul al XVI-lea pe teritoriul patriei, tocmai datorită acelor părți păstrate în textele la care ne-am referit. Dispunem azi de alți parametri geografici și în ceea ce privește circulația acestei tipărituri pe teritoriul Transilvaniei. Subliniem că și exemplarul care a aparținut lui Timotei Cipariu (iar după moartea sa și lui Ion Micu Moldovan), a provenit din ținuturile scaunului Arad ; că exemplarul după care s-a făcut copia de la Pociovelište din județul Bihor [6] a fost altul, nu unul din cele două descoperite la Măceu, precum nici cel care a fost proprietatea intelectualului român din Pîncota [7].

Cei care știu să citească printre rînduri, pot desprinde din comentariile lui Radu Iacob făcute în a sa *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului* [8], trecutul zbuciumat al românilor din actualul județ Hunedoara, începînd cu veacul al XIII-lea și „culminînd" cu cel al XVII-lea pe care îl avem în vedere. În această privință, cităm cuvintele lui Vasile Gr. Pop, care în *Compendiul* său din 1875 scria : „Istoria Transilvaniei este plină de atîta impilare a națiunii române încît o inimă simțitoare n-o poate citi fără să verse lacrimi de sînge", apoi referindu-se la spusele lui Gheorghe Barițiu din *Părți alese din istoria Transilvaniei*, conchide că „românul a cărui pozițiune materială devenise expusă furiei" spoliatorilor, „nici stîrpindu-i naționalitatea, nici răpindu-i-se religia, nu putea fi sigur de viața în vetrele străbune".

Izolat ca așezare de vicisitudinile prea violente ale veacului său, satul Măceu a putut păstra cele două exemplare de-a lungul veacurilor, supraviețuind acelor ani cînd tunurile generalului Adolf Buccow dărîmau zidurile de apărare și contraforturile Mănăstirii Silvașului la indicațiile episcopului Petru Pavel Aaron. Salvate de la distrugerea sigură, exem-

6. Drimba, Vladimir, **O copie din secolul al XVII-lea a Tîlcului evangheliilor și Molitvenicului diaconului Coresi**, in „Studii și cercetări de istorie și folclor", București, IV/1955, p. 535—572.

7. Furdui, Titus, **O inscripție din secolul XVII, aflată pe un exemplar din Tîlcul exangheliilor și Molitvenicul românesc a lui Coresi, aparținînd unui intelectual din Pîncota—Arad**, comunicare ținută la Arad în 1979.

8. Opinii similare întîlnim atît la Nicolae Iorga, cît și la alți istoriografi români care au publicat inscripții olografice, cum sînt Virgil Cindea, Pompiliu Teodor, Ludovic Demeny și alții. Vezi și Titus Furdui, **Contribuții la cunoașterea tezaurului de carte românească veche de pe teritoriul Transilvaniei. Orașul și județul Cluj**, () ; idem, **Inscripții și însemnări bibliografice pe tipărituri tîrgoviștene vechi, de valoare documentară istorică (II)**, în **Tîrgoviște — cetate a culturii românești**, vol. II, 1980, p. 19—28 (p. 27).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

plarele poartă aspra patină a vremii, în care alături de uzură, persistă cu insistență tragicele încăerări fraticide ale epocii.

Deschizînd foile unuia dintre cele două exemplare de la Măceu, aflăm o inscripție în cirilică, scrisă în secolul XVI, în care se spune „Citiți și păstrați această carte că bune învățături se află întrînsa și ea nu merge tocma spre calvini". Este o sentință de justiție obștească ce caracterizează de fapt conținutul acestei tipărituri în care sînt interpretate părțile vulnerabile pentru nobili, din Evanghelia lui Luca și Epistolele lui Ioan, în care admonestarea „vai vouă bogaților" este mereu subînțeleasă.

Raportată la o altă inscripție, de astă dată aflată pe unul din exemplarele *Tîlcului evangheliilor* de la Cluj-Napoca, ce relatează că un țăran român a fost bătut „fără nici o vină" de niște necunoscuți — desigur mercenari aflați în solda unuia dintre nobilii locului — care l-au lăsat într-o baltă de sînge pe caldarîmul străzii, ne putem forma o ideie despre „lubirea de apoapele" atît de ipocrit predicată de apologeții calvino-luterano-romano-catolici. Vina de a intra în oraș, insolent interzisă, a acelor români care au refuzt cu îndîrjire să se lepede de *legea strămoșească* în tradițiile obștilor românești, era aspru pedepsită de autoritățile eclesiastice care dețineau în stat și puterea politică. În ce privește principiile *legii strămoșești,* la care se referă tradițiile românești, nu ne oprim decît la cele cuprinse în partea laică a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Tudosie,* din *Ultimatumul* lui Horea, dat nobilimii din Deva, în care se spunea „Nobili și iobagi să nu mai fie", „pămîntul să fie un bun comun" și „fiecare să trăiască din truda sa și recompensat după aportul adus obștei".

Vor fi fost și alte însemnări pe filele pierdute ale celor două exemplare ale *Tîlcului evangheliilor* de la Măceu, care ar fi completat importantele știri privitoare la românii din părțile locului, întîmplări pe care documetele vremii nu le cuprind. De obicei, documentele istorice redau optica celor care le-au emis, așa precum și inscripțiile olografice reflectă opînia sinceră a celui care le-a scris, de aceea I.C. Chițimia spunea: „Cartea veche este importantă nu numai prin existența și conținutul, ci și prin funcția ei socială și individuală. Procurată sau dăruită, călătorită din loc în loc, cu însemnările marginale, ea a îndeplinit adesea o misiune de greutate culturală, politică și națională" [8]. Referindu-se la destinul românilor din Transilvania în secolele XVI—XVII, Timotei Cipariu le asemănă soarta cu aceea a negrilor din Africa. Să ne amintim de revolta unui negru african, care dezamăgit de îndemnurile medicului David Livingstone i-a spus „Cînd albii au venit la noi ei aveau *Biblia* iar noi pămînturile, acum noi avem *Biblia* și ei pămînturile".

Merită să ne oprim puțin și asupra *datării* și *locului de apariție* a *Tîlcul evangheliilor*. Pînă la apariția articolului lui Alexandru Mareș [9], începînd cu Timotei Cipariu și terminînd cu Alexandru Piru, toți istoriografii români au reținut anul 1564. Autorii *Bibliografiei românești vechi* adoptaseră și ei această datare. Pe baza exemplarelor fi-

9. Mareș, Alexandru, **Cînd și unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc?**, în „Limba Română", București, 2/1967, p. 119—130.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ligranologice, Alevandru Mareș (și după el și cei care i s-au alăturat), a constatat că este vorba de un sort de hîrtie tipografică fabricată în anul 1567, motiv pentru care imprimarea cărții s-a putut face începînd numai din acest an [10].

În privința localității, Alexandru Mareș a propus orașele Aiud și Teiuș. Dacă *noua datare* a fost acceptată de unii istoriografi, locul de imprimare nu s-a bucurat de aceeași soartă. Nici un document din secolul al XVI-lea nu pomenește de existența unei tiparnițe în aceste orașe de pe Mureș. Timotei Cipariu care timp de doi ani a cercetat documentele de arhivă ale „Casei Behlen" din Aiud — unde se stabilesc cu scopul de a-și perfecționa cunoștințele de sanscrită, arabă, turcă, greacă și latină medievală din cărțile manuscrise și tipărituri ale Orientului antic existente acolo —, n-a dat peste nici o știre de acest fel, pe care dacă ar fi aflat-o ar fi menționat-o în lucrările sale. Prin urmare, supoziția lui Alexandru Mareș nu rezistă obiecțiunilor, cel puțin pînă la proba contrarie. În schimb, un document edit, precum și numeroasele *enciclopedii* maghiare, ne vorbesc de existența unei tipografii la Abrud în secolul XVI. Printre aceste cărți se numără și lucrarea lui Ioan Nemeth intitulată *Memoria tipographarum inclity regni Hungariae et Magni Principatus Transilvaniae* (Pesta, 1818). Este de presupus că tipografia de la Abrud să fi fost instalată nu pentru a tipări numai o singură carte — cum lasă să se înțeleagă cei care menționează existența ei —, anume cartea predicatorului unitarian Karady Pál *Commoedia Balassy*, imprimată în 1569 [11]. Considerăm deci că această tiparniță a fost instalată aici cu cîțiva ani înainte și că în atelierul ei lucrau meșteri tipografi cu o experiență îndelungată. De aici, la insistențele lui Gașpar Heltai, înainte de 1570, tipograful David Românul a fost adus la Cluj, iar insistențele demonstrau că meșterul valah nu s-a despărțit atît de ușor de orașul în care învățase și practicase această artă. Precum se știe, predicatorul Karady Pál nu era tipograf, ci un fanatic orator religios creștin, care — dacă el este autorul lucrării beletristice de care am amintit — n-a făcut decît să-și încredințeze manuscrisul tipografiei care i l-a publicat.

Pe de altă parte, unii istoriografi presupune că tipograful Coresi și-ar fi instalat teascul tipografic în Munții Apuseni încă în 1565, fără a preciza unde. În acest caz trebuie să considerăm ca realistă mențiunea celor care au întocmit coloana *Indexului* [12] din al II-lea tom al tratatului *Istoria României*, unde la toponimul *Abrud* se vorbește ad litteram de „tipografia lui Coresi" în secolul XVI la Abrud. Așa stînd lucrurile, *Tîlcul evangheliilor* ar fi putut fi imprimat la Abrud în Țara Moților. Respingînd ipoteza existenței unui atelier tipografic a lui Coresi la Alba Iulia, Gernot Nussbächer întărește convingerea, în timp ce Pavel Binder, care pune preț pe faptul că hîrtia tipografică folosită în această tipăritură a ieșit din moara de hîrtie a lui Heltai Gașpar, este de părere că „prezența lui

10. **Idem**, p. 127.
11. * * *, **Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600**, Budapesta, 1971, p. 260.
12. * * *, **Istoria României**, vol. II, București, 1965, p. 1037.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Coresi la Cluj" pare a fi dovedită și că posibilitatea imprimării *Tîlcului evangheliilor* la Cluj este de acceptat. Afirmația sa după ce la una din sesiunile Academiei Române de la Cluj-Napoca în 1972 a făcut-o subsemnatul, cu care prilej arătam că atunci existau două ipoteze legate de locul de apariție a *Tîlcului evangheliilor* care vizau orașele Cluj și Abrud, eu înclin pentru orașul din Țara Moților [13], aceasta nu afectează cu nimic intenția de bună credință a istoriografului brașovean căruia îi acordăm toată gratitudinea. Discuțiile noastre nu au ca scop decît aflarea adevărului istoric, combătîndu-ne reciproc opiniile și întărind mai mult colaborarea dezinteresată. Lăsăm deschisă presupunerea, subliniind că deocamdată în izvoarele care se găsesc referitor la tipografii clujeni, numele lui Coresi nu figurează pentru secolul al XVI-lea.

În altă ordine de idei, pentru redactarea unei lucrări de dimensiunile *Tîlcul evangheliilor* era nevoie de timp. Coresi a preluat textele arhaice rotacizante din vechi cărți-manuscrise, care circulau prin Maramureș la fel ca și în Țara Moților, dar mai cu seamă în zona de munte a Abrudului și Cîmpeniului, în fostul comitat al Albei Inferioare. Această trudă cerea „o rece cumpănă a gîndirii", erudiție, competență și răbdare, căci „gînd slobod și fără valuri trebuiaște" într-o asemenea muncă de creație. Cărturarul Coresi, e drept, nu s-a prea bucurat de timp liber, fiind el însuși tipograf, gravor, grămătic, editor, corector (fiindcă și-a *cores* spalturile), tehno-redactor și totodată „responsabil de carte". Dar a întrunit toate celelalte talente și virtuți de care era nevoie la o asemenea activitate de mare răspundere. Era doar „proprietarul" teascului și atelierului, iar prestigiul său depindea de calitatea lucrului său, a spiritului de echipă de care a dat dovadă. În Munții Abrudului, în tradițiile populare se păstra și conceptul dreptului de obște, al cărui mesager s-a făcut în celebra sa carte *Tîlcul evangheliilor*.

Dacă *Tîlcul evangheliilor* a fost tipărit — să presupunem — în orașul Abrud, este lesne de admis că cele două exemplare au fost colportate de oamenii locului, în ținuturile Hunedoarei, împreună cu alte tipărituri. Un mare număr — un adevărat exod — de țărani mineri, cu și fără familie, au părăsit Abrudul și împrejurimile lui, stabilindu-se în localitățile județului Hunedoara, în căutarea unei surse mai bune de cîștig. Foarte mulți dintre ei erau slobozi. Aceștia vor fi purtat în peregrinările lor și exemplare din tipăriturile românești. În Țara Moților — spuneau bătrînii — unii cereau să fie îngropați cu straiele portului popular cu care au fost îmbrăcați în ziua nunții lor și cu cărțile bătrînești, obicei împotriva căruia s-a ridicat cu toată convingerea meșterul Avram Nicoară Nicula din Sohodolul de Arieș. În acest sens el argumenta — spune Elena Sofia fiica acestui rapsod popular — că dacă straiele pot fi înlocuite cu altele, ceea ce nu înseamnă că ele trebuie să fie nimicite,cărțile nu mai pot fi răscumpărate.

Ne întrebăm cum se face că în zilele noastre nu se mai găsește nici un exemplar din *Tîlcul evangheliilor* la Abrud sau în satele din Țara Moților ? O informație relativ recentă, este dată de dascălul Nicolae Oneț în

13. Furdui, Titus, op. cit., p. 32.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

vîrstă de 85 de ani, care spunea că la insistențele profesorului său de istoria literaturii române de la liceul din Tîrgu Mureș unde fusese elev, i-a adus din Pelișul Sohodolului de Arieș un exemplar din *Cazania* lui Coresi. Ori, după cum știm, în limbaj popular *Tîlcul evangheliilor* era cunoscut sub numele de *Cazanie* [14].

De asemenea ne întrebăm de ce nu mai găsim azi vreun exemplar din *Verzsul Kotranczi*, tipărit de minerul Petru Furdui în 1818 la Abrud, cu toate că imprimarea lui s-a făcut în vremuri mult mai apropiate de noi?

Neîndoios că printre cărțile aflate în bisericile și mănăstirile de lemn din Țara Moților, prefăcute în 1764 în cenușă de către Buccow și P.P. Aaron — cum menționează Ștefan Meteș — vor fi existat și exemplare din tipăriturile lui Coresi, chiar dacă nu toate au văzut lumina tiparului la Abrud. Tribunul Rubin Patița din Cîmpeni relatează într-una din scrierile sale tipărite la Orăștie în 1912, că în 1848 „românii maghiarizați în *legea Romei*", au dat foc arhivei și cărților aflate în strana bisericii românești de rit răsăritean și au răzuit pereții interiori de picturile românești, precum și tricolorul românesc care delimita tîmpla bisericii. De sub tencuială se ivesc fragmente din frescele originale și fragmente din tricolorul românesc. Nu mult după aceea, au fost arse tipăriturile românești de la liceele românești din Orăștie și Hațeg, precum și cele de la școlile din Vidra de Mijloc, comuna natală a lui Avram Iancu și din Albac, comuna natală a lui Horea, unde de asemenea vor fi existat multe din scrierile tipărite de Coresi, printre care — de ce nu — și *Tîlcul evangheliilor*.

Nota noastră nu poate fi încheiată fără o sumară prezentare a stării actuale a celor două exemplare arădane ale *Tîlcului evangheliilor* descoperite la Măceu, județul Hunedoara :[15]

Exemplarul 1 (A), păstrează 195 de file, anume f. 34—39, 41, 80, 82—87, 89—143, 146—232. Lipsesc filele 1—33, 40, 81, 144—145, 233 ;

Exemplarul 2 (B), are numai 155 foi, păstrîndu-se f. 26—39, 41—47, 50—64, 66—127, 129—143, 146—151, 164 (—166), 171—174, 179—184, 186—191, 193—199, 202—207, 210—213. Lipsesc foile 1—25, 40, 48—49, 65, 128, 144—145, 152—163, 167—170, 185, 192, 200—201, 208—209, 214—248.

Ne oprim la aceste detalii, dat fiind că fișele descriptive, însoțite de textele inscripțiilor olografice, au fost deja întocmite de către colegii de la Muzeul de istorie din Arad.

---

14. Binder, Pavel și Huttmann, Arnold, **Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I, tipărită de diaconul Coresi**, în „Limba Română", București, 2/1967, p. 109—117 ; Olteanu, Pandele, **Contribuții la problema începuturilor și promovării scrisului românesc. 400 de ani de la apariția Tîlcului evangheliilor (1564) a lui Coresi**, în „Limbă și literatură", 8/1964, p. 189—211 ; Pall, Francisc, **Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi**, în „Studii și cercetări de bibliologie", București, III/1960, p. 267—272.

15. Fiind grav avariate, exemplarele trebuie restaurate cît mai curînd, pentru a fi scutite de deteriorări ulterioare provocate de pulverizarea hîrtiei sau folosirii lor în studii de specialitate. Ele trebuie încredințate Laboratorului de igienă și patologie a cărții din cadrul Arhivelor Statului din București.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

DATEN ZUR RUMÄNISCHEN HISTORIOGRAPHIE ÜBER ZWEI EXEMPLARE DER „TÎLCUL EVANGHELIILOR" VON CORESI VOR KURZEM IM DISTRIKT HUNEDOARA ENTDEKT

Zusammenfassung

Der Verfasser unternimmt eine historische und beschreibende untersuchung der zwei Exemplare des *Tîlcul evangheliilor* von Coresi, welche unlängst im Dorfe Măceu im Hatzeger-Land, Distrikt Hunedoara entdeckt wueden und in der ortodoxen Metropolitan-Bibliotek Arad aufbewahrt werden.

In der Arbeit wird die aussergewöhnliche Bedeutung dieser Entdeckung hervorgehoben, weil viele Blätter der zwei Exemplare die fehlenden Seiten der in der Handschriftenabteilung der Akademie-Bibliothek zu Cluj-Napoca aufbewahrt werden, dadurch erganzt werden. Es besteht somit die Möglichkeit, dass die rumänischen Lingvisten und Philologen das Studium der rumänischen Sprache des 16. Jahrhunderts vertiefen konnen dank der Bestrebungen des grossen Gelerten und Buchdruckers Coresi.

BILDERLEUTERUNGEN

1. Tietelblat mit der Unterschrift des Schriftstelers.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

XXXVI C. 20

Тлкоулъ євгліи
ілор,
коресе (1506)

Molitevnicu

propr.
I. M. Moldovanu

www.mcdr.ro / www.cimec.ro